

Aromânii: pretutindeni, nicăieri

Nicolas TRIFON, născut la București, în 1949, locuiește în prezent la Paris, unde a obținut, în 1983, titlul de doctor în lingvistică la EHESS (Școala de Înalte Studii în Științe Sociale), cu o teză despre „limba de lemn”. Autor a numeroase contribuții critice asupra „socialismului real”, el a început să scrie despre aromâni în 1993, când a apărut și primul său studiu, intitulat *Les Aroumains, un cas de figure national atypique* (Acratie). Privitor la situația din România, a publicat „Les Aroumains en Roumanie depuis 1990: comment se débarrasser d'une (belle-)mère patrie devenue encombrante” (*Revue d'études comparatives Est-Ouest*, nr. 38-4, 2007) și, în limba română, două intervenții: „Unde e Aromânia?” (*Europa*, nr. 8, 2011) „Despre cumani, români neaoși și alți alogeni: răspuns lui Neagu Djuvara” (*Observatorul cultural*, nr. 626, iunie 2012).

Această carte constituie traducerea integrală a volumului *Les Aroumains, un peuple qui s'en va*, publicat la Editura Acratie (Paris, 2005). În 2009, cartea a apărut, în traducerea Lilei Cona, la Belgrad (*Cincari, narod koji nestaje*), unde cotidianul *Politika* a publicat extrase în zece numere consecutive. O nouă ediție îmbogățită a apărut în franceză, la Editura Non Lieu, în 2013.

Traducătorul, **Adrian CIUBOTARU**, a absolvit Facultatea de Litere a Universității „Alec Russo” din Bălți. Traduceri: Jean-Marie Schaeffer, *Adio, estetică*, Știința, 2001; Wladimir Troubetzkoy, *Sankt-Petersburgul, un mit literar*, Știința, 2005; Jean Gorndin, *Hermeneutica*, Știința, 2008; Jacques Le Goff, *Europa explicată tinerilor*, Cartier, 2008; Philippe Nemo, *Ce este Occidentul?*, Cartier, 2008; Jacques Duquesne, *Dumnezeu pe înțelesul nepoșilor mei*, Cartier, 2008; Roger-Pol Droit, *Religiile pe înțelesul fiicei mele*, Cartier, 2008; Florent Parmentier, *MOLDOVA. Atuurile francofoniei*, ARC, 2010.

Nicolas Trifon

Aromânii pretutindeni, nicăieri

urmat de *Aromâna vorbită la Metsovo* de Stamatis Beis
și de *Nomadismul la aromâni* de Thede Kahl

Ediția a II-a

Traducere din franceză de Adrian Ciubotaru

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Cartier & Roman LLC, Fort Lauderdale, SUA. E-mail: usa@cartier.md

Support juridic: Casa de Avocatură *EuroLegal*

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, elefant.ro, Barnes & Noble și pe www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.

Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.

Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România

Tel./fax: (021) 210 80 51

E-mail: romania@cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Georgeta Fusa

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Nicolas Trifon

LES AROUMAINS UN PEUPLE QUI S'EN VA

© Éditions du Acratie, 2005

Nicolas Trifon

AROMÂNII: PRETUTINDENI, NICĂIERI

Ediția a II-a, aprilie 2015

© 2015, 2012, Editura Cartier pentru prezenta versiune românească. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Trifon, Nicolas.

Aromânii: pretutindeni, nicăieri/Nicolas Trifon; trad. din fr. de Adrian Ciubotaru. – Ed. a 2-a. –

Chișinău: Cartier, 2015 (Tipogr. „Bons Offices”). – 608 p. –

(Colecția „Cartier istoric”/coord. de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Tit. orig. : Les Aroumains un peuple qui s'en va.

500 ex.

ISBN 978-9975-79-971-3.

94(=135)

T 85

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	
Pretutindeni, nicăieri... ..	8
<i>Introducere</i>	
Cum poți fi aromân?	11
Aromânii în istoria Balcanilor	79
<i>Capitolul 1. Cadril valah în epoca bizantină:</i>	
intrarea aromânilor	81
<i>Capitolul 2. Imperiul Otoman, un cadru propice</i>	
dezvoltării aromânilor	139
<i>Capitolul 3. Mezaventura națională (1864-1913) .....</i>	<i>207</i>
<i>Capitolul 4. Scurtul secol XX sau Rătăcirea</i>	
în deșert(-ul național)	333
<i>Capitolul 5. Revenirea pe scena publică:</i>	
inițiativele diasporei	390
<i>Capitolul 6. În inima anacronismului grec .....</i>	<i>421</i>
<i>Capitolul 7. După implozia regimurilor comuniste .....</i>	<i>452</i>
<i>Concluzie</i>	
Aromânii sau dificultatea de a scăpa de națiuni	491
Aromâna vorbită la Metsovo de Stamatis Beis	529
Nomadismul la aromâni de Thede Kahl	555
Indice de nume	585

Un lucru despre care nu s-a vorbit nu a existat niciodată
(Oscar Wilde, *Portretul lui Dorian Gray*)

În amintirea lui Vasile Barba

Cuvânt-înainte

Pretutindenii, nicăieri...

Împrăștiată prin Macedonia se găsește o altă rasă de mare interes și de o oarecare importanță: vlahii. Ei ne amintesc de acele ingenioase desene în care un animal sau o figură de om sunt ascunse, astfel încât să nu poată fi observate, dar atunci când sunt descoperite, ele devin elementul esențial al tabloului. În același fel, cineva poate trăi sau călători prin Balcani fără a vedea sau a auzi ceva despre vlahi, până când i se deschid ochii. Și din acel moment el riscă să cadă în extrema cealaltă și să creadă, ca patrioții români, că cei mai mulți locuitori din Macedonia sunt aromâni deghizați¹.

Mulți dintre cei care i-au întâlnit pe vlahi, adică pe aromâni, au căzut pradă iluziei optice sugerate de acest călător englez care și-a publicat jurnalul în 1900 sub pseudonimul Odysseus. Senzația pe care o trăiești în asemenea circumstanțe este extrem de ciudată: de abia realizezi existența aromânilor, că ai și început să-i vezi peste tot, în prezent, dar și în trecut, ca și cum ai avea de-a face cu un miraj. Aromânii înșiși, dornici să iasă din izolare și vrând să cunoască mai multe despre obârșia lor, pe care unii o consideră obscură, și despre limba lor, pe care alții o clasifică cu atâta dificultate, nu scapă nici ei acestui miraj. Cu toate acestea, mai devreme sau mai târziu, se strecoară o îndoială și exaltarea lasă loc stupefacției, deoarece sfârșim

---

1 Odysseus (Charles Norton Edgecumbe Eliot), *Turkey in Europe*, Londra, 1900, p. 409–410, citat de Vasile Tegea, „Aromânii văzuți de călătorii englezi”, în *Buletinul Bibliotecii române*, vol.X (XIV), Freiburg, 1983, p. 210. „Patrioții români” evocați de acest autor (1862–1931) erau cei care pledau cauza națională printre vlahii (aromânii) din Turcia europeană sub egida statului român; mulți dintre aceștia erau ei înșiși aromâni.

prin a ne întreba dacă aromânii există cu adevărat și, mai mult, dacă au existat vreodată?

Iutsido? Iuva? Pretutindeni? Nicăieri? Pentru a pune capăt acestei dileme, care devenea din ce în ce mai insuportabilă, am purces la redactarea acestei cărți, iar acum trebuie să mărturisesc că nu sunt sigur dacă mi-am atins scopul².

Ideea inițială era de a reconstitui un fragment, printre atâtea altele, al Balcanilor, plecând de la datele sigure disponibile și înlăturând orice speculație în această privință. Pe măsură ce acumulam informații, le formulam și încercam să le dau o semnificație, îmi dădeam seama că atât ignoranța, care, în general, precumpănește în ceea ce îi privește pe aromâni, cât și controversile pe care aceștia le iscă în rarele ocazii când sunt evocați, nu sunt deloc fortuite. Ceea ce părea a fi o piesă lipsă din puzzle-ul balcanic începea, astfel, să semene tot mai mult cu o figură mai curând superflă, cu un element inadecvat care bulversează regulile jocului, cu cea mai nepotrivită componentă a unui ansamblu etnolingvistic și confesional și așa foarte complicat.

„Popor de prisos”, potrivit criteriilor în vigoare din Balcani, aromânii sunt, înainte de toate, un popor în mișcare și, în această calitate, nu au încetat să-i intrige pe cei care i-au studiat, de la cronicarii bizantini la antropologii din zilele noastre, și nici să-i exaspereze pe cei care au încercat să-i fixeze în cadrul imperiilor, regatelor și statelor-națiuni ce s-au succedat și s-au înfruntat în regiune.

Popor „care pleacă”, „în trecere”, sau, mai tranșant, „pe ducă”, „pe cale de dispariție” – am putea spune așa, preluând titlul unui articol al lui Elisée Reclus în care se atrăgea atenția asupra destinului bascilor³, sau, pentru a fi mai preciși, un popor care, de îndată ce s-a făcut cunoscut, nu a mai încetat să „dispară”: deseori împotriva voinței sale, fără îndoială, dar nu întotdeauna sub presiunea unor constrângeri din afară. În realitate, în cazul aromânilor, frumoasa formulă a geografului francez se potrivește de minune atât cu modul de viață al acestora, marcat de nomadismul transhumant, cât și cu istoria lor, în

2 Lucrarea aceasta nu s-a realizat într-un cadru instituțional și nu a beneficiat de concursul vreunui organism public sau privat. Lista celor care m-au ajutat, cu informații orale sau scrise, este lungă. Dacă aș încerca să o întocmesc, aș risca să-i uit, fără să-mi dau seama, pe unii dintre aceștia, poate chiar pe cei cărora le datorez cel mai mult.

3 „Les Basques, un peuple qui s'en va”, în *La Revue des deux mondes*, din 15 martie 1867.

decursul căreia s-au răspândit, apoi regrupat, în nenumărate rânduri, în funcție de îndeletnicirile lor pastorale, artizanale, comerciale.

Pentru a evalua corect provocarea cu care ne confruntăm abordând problema aromânilor, e destul să spunem dintr-odată că ei constituie realități (pluralul, în cazul de față, este indispensabil) cu fațete multiple, greu de demarcat, deoarece se înscriu uneori în dinamici divergente, realități care se micșorează, de la un anumit moment, ca o piele argăsită, pentru a se întinde acolo unde te aștepți mai puțin. Prin urmare, pretenția de a scăpa o dată pentru totdeauna de decepțiile provocate de mirajul de care vorbea călătorul englez acum un secol ar fi una prezumțioasă.

Introducere

Cum poți fi aromân?

Pe un ton mai mult sau mai puțin disprețuitor, ironic sau condescendent, uneori dușmănos și, mai rar, admirativ – în toate cazurile, aproape niciodată indiferent –, grecii îi numesc pe aromâni „vlahi” sau „cuțovlahi”, sârbii – „țințari”, albanezii – „ciobani”, românii – „românii macedoneni” sau, mai scurt, „macedoneni”.

Ei își spun aromâni. *Armăni* sau, în unele regiuni, la nord de Munții Pindului, *rrămăni*. Atât ultima formă, apropiată de „români”, cât și forma *armăni*, cea mai frecventă, derivă din latinescul *romanus*¹.

Contrastul între labirintul apelativelor utilizate pentru a-i desemna pe aromâni – referințele savante, legendele fanteziste, stereotipurile contradictorii, pe care le vehiculează acestea – și simplitatea cu care aromânii se definesc pe ei înșiși, tonul senin cu care o fac, este impresionant (*cf.* Caseta *Valah*). A fi aromân înseamnă a vorbi aromâna, punct, simplu ca bună ziua. Aromânii resping cu dispreț, desigur, numeroasele nume și porecle (prea numeroase pentru a întocmi o listă exhaustivă) cu care sunt înzorzonțați fără a se pierde, din această cauză, în denegări și chiar fără a simți nevoia de a se încurca în considerațiuni de ordin istoric sau politic. Chiar dacă își zic cu hotărâre aromâni, se feresc totuși să o trâmbețeze în gura mare. Decât să se indigneze peste măsură, trăiesc mai curând o plăcere malițioasă constatând ignoranța celorlalți – a celor care nu înțeleg ce spun aromânii și, în consecință, nu știu cine sunt aceștia. Mai mult, această candoare poate, în orice moment, să se preschimbe în șiretenie, deoarece aromânii se grăbesc, în aceste împrejurări, să profite fără nicio umbră de ezitare de confuzia care domnește cu privire la apartenența lor. Și merg atât de departe, încât, zicându-și aromâni, trec cu ușurință drept

greci, bulgari sau albanezi și chiar reușesc să facă, în cele din urmă, figură de patrioți greci, bulgari sau albanezi.

Totul se petrece ca și cum ar fi vorba despre un fel de secret căruia i se consacră un veritabil cult în lipsa posibilității de a-l împărtăși: cu atât mai rău pentru cei care nu pot sau nu vor să înțeleagă un lucru atât de simplu, cum e cine suntem, în timp ce noi putem foarte bine să înțelegem cine sunt ceilalți și chiar să procedăm ca aceștia. Cultivarea cu gelozie a unui atare secret nu înseamnă a împiedica ca un adevăr, mai repede anodin și perfect inocent de altfel, să iasă la lumină, ci a evita ca acest adevăr să fie supus unei confruntări din care riscă să iasă păgubaș.

„V(a)lah”

„Valah” este un termen de origine germanică, care i-a desemnat la început pe galo-romani, iar mai apoi – toate popoarele de limbă romanică (neolatină), înrudit cu termenii *wallon*, vorbitor de franceză belgiană, și *welsh*, care, în germană, îi desemnează atât pe italieni, cât și pe francezi. Preluat de slavi, apoi de greci și mai târziu de turci, pentru a-i desemna, fără nicio deosebire, pe aromâni și pe români, termenul „valah” a devenit sinonim, în limbile balcanice, cu „păstor nomad”. În urma evoluției semantice, acest termen semnifică în greacă și „grosolan, neciplit, bătăran”. Cuvântul turcesc *çoban* [cioban], utilizat mai ales (dar nu numai) de albanezi, înseamnă, de asemenea, „păstor”, pe când, în aromână, echivalentul pentru „păstor” este *picurar* (din latinescul *pecorarius*). De altfel, în albaneză sunt întrebuințați alți doi termeni, *rrëmër* și porecla *gog*, poreclă pe care albanezii musulmani din nordul țării o dau aromânilor ortodocși.

Pentru a evita confuzia cu valahii care locuiau în Valahia, situată la nord de Dunărea de Jos, unii autori au folosit forma „vlahi” pentru a-i desemna pe aromâni, formă care, de altminteri, este mai aproape de grecescul *vlachos* și de slavul *vlası*.

Apelativul *cinçar* [țințar], în Serbia, trebuie raportat la frecvența sunetului „ț” în aromână. Sârbii i-au numit așa pe aromâni, după cum sugerează o versiune care circulă mai ales printre aceștia din urmă, pentru că vedeau în ei pe fiii [sin] țarului, ai împăratului. După Francis Lenormant, „sunt numiți țințari sau țăntari din cauza pronunției lor siflante, pe care grecii, în mijlocul cărora trăiau aromânii, o compară cu zumzetul insectelor”¹.

În sfârșit, „cuțovlah” înseamnă, în greacă, „valah șchiop”. Varietatea pistelor etimologice propuse pentru explicarea acestui etnonim spune multe

despre caracterul ipotetic al atâtor informații și cunoștințe care circulau cu privire la aromâni, inclusiv în mediile erudite. Iată semnificațiile enumerate de istoricul Petre Șerban Năsturel: „valah calic” și nu „șchiop”, pentru că în Macedonia rămâneau doar invalizii și bolnavii armatei romane în retragere la începutul invaziilor popoarelor zise barbare; „valah scund”, elementul „kutso” venind din grecescul *kondos* – „scurt, mic, bondoc”; „valahi mici”, adică locuitori ai Valahiei Mici (în Etolia și Acarnania), deosebiți de locuitorii Valahiei Mari (Tesalia), „kutso” fiind asociat cuvântului turcesc *küçük* – „mic”; „valahii crescători de oi” sau „viteji ca berbecii”, dacă facem trimitere, după cum ne propune P.Ș. Năsturel, la turcescul *koç* – „berbec”².

Trebuie să adăugăm acestor forme populare curente și etnonimele create în epoca modernă: „macedoromâni”, „românii de sud”, „elenovalahi”, „greci vlahofoni”. Originea și funcția acestora sunt, în mod categoric, mai transparente, deoarece marchează, direct, o apartenență națională care nu întrunește unanimitatea. Termenul „macedoromân” este singurul care a cunoscut o anumită consacrare internațională; forma „elenovlah”, mai rară, întâmpină, de ceva timp, o serioasă concurență în Grecia dinspre sintagma „greci vlahofoni”.

1 *Revue orientale et américaine*, v. IX (1865), p. 243.

2 Petre Șerban Năsturel, „Koutsovlaque, recherche étymologique”, în *Études roumaines et aroumaines*, ed. de Paul H. Stahl, Paris-București, 1991, p. 90-99.

Hotărât lucru, a fi aromân este, în același timp, un joc de copii și o întreprindere destul de complicată și chiar periculoasă.

În cazul aromânilor, nu poate fi vorba nici de predispoziția și nici de pasiunea nevinovată pentru secrete. Avem de-a face cu o strategie a evitării rodată în timp, coborând dintr-o istorie ușor de reconstituit, mai ales în ceea ce privește ultimele două secole, și care e suficient de adânc înrădăcinată în aromâni, pentru ca aceștia să-și trăiască, oarecum firesc, diferența ca pe ceva intim, fără a căuta recunoașterea publică. Poziția lor în Balcani este singulară tocmai din cauza acestui fel de a fi diferiți de ceilalți.

Vom reveni în mai multe rânduri asupra rațiunilor de a fi, a funcției, avantajelor și inconvenientelor discreției de care dau dovadă

aromânii, inclusiv cu raportare la propriul lor nume. Pentru a evita confuziile, ne vom mulțumi, momentan, să remarcăm că ar fi abuziv să ne pronunțăm asupra unei identități incerte și cu o geometrie variabilă plecând doar de la pletora etnonimelor utilizate pentru a o desemna. Pe planul autoidentificării, aromânii dau dovadă de o exemplară perseverență. Îți dai și mai bine seama de aceasta, comparându-le atitudinea cu cea a locuitorilor slavi ai Macedoniei istorice, care se considerau drept bulgari, apoi, iar uneori în același timp, drept macedoneni, sau cu atitudinea slavilor de confesiune islamică din Bosnia, care se prezentau, în epoca otomană, cu numele lor regional, cel de bosniaci, în cadrul lumii musulmane (*umma*), trecând drept „musulmani” în lumea balcanică, dar și în afara acesteia, și oscilând, din 1878 până în prezent, între aceste două nume în funcție de atașamentul lor la apartenența religioasă și la convingerile laice². Grecii înșiși își spuneau „romaioi” („romei”), referință la Imperiul Roman, mult înaintea încetățenirii cuvântului „eleni”.

În schimb, putem afirma din capul locului că, în cazul aromânilor, este vorba de o identitate specifică, în raport cu criteriile naționale, și încă una din ce în ce mai vulnerabilă. Sub acest, ultim, aspect, cazul persoanelor provenite din familii aromâne, care nu își mai vorbesc, dintr-un motiv sau altul, limba, este evocator: ele încetează să-și mai spună aromâni, iar pentru a-și sublinia originea sau apartenența, apelează la numele cu care acestea sunt desemnate de societatea în care trăiesc. Îi va aștepta o veritabilă cursă cu obstacole dacă vor să se fixeze pe identitatea lor sau mai curând pe cea a strămoșilor, rezultatele nefiind întotdeauna concludente. Fiind aromân după tată, care nu mi-a transmis limba sa maternă, vorbesc în cunoștință de cauză.

Într-un anume sens, aromânii înșiși alimentează, involuntar, confuzia care se află la originea greutăților cu care se confruntă cei care încearcă să-i identifice sau să-i clasifice din afară: între ei, se desemnează în funcție de numele localității în care trăiesc sau, cazul cel mai frecvent, de unde provin. Unii sunt „gupisheani” (de la Gopeș, Republica Macedonia³), alții – „plisoți” (de la Pleasa, Albania) și așa mai departe. Etnologul Irina Nicolau a numărat nu mai puțin de 65 de etnonime derivate de la toponime și care îi desemnează pe aromâni⁴. Aceștia au păstrat timp îndelungat un obicei care era curent în Balcani și aiurea înaintea generalizării principiului național. Invocarea

unei localități, cu un nume adesea obscur pentru interlocutor, poate totuși să surprindă. Dincolo de limbă, anume mobilitatea și absența unei comunități de agricultori în decursul istoriei lor (cunoscute) și în sistemul lor de referințe reprezintă ceea ce i-a singularizat pe aromâni în Balcani. Ori apartenența la o astfel de comunitate, considerată, deseori pe nedrept, stabilă și inamovibilă, joacă un rol determinant în (auto)identificarea locuitorilor în termeni naționali. Odată cu aromânii, avem de-a face cu o societate ai cărei membri se leagă nu numai de locuri precise, dar și de rețele distincte, în funcție de memoria pe care au păstrat-o cu privire la proveniența anterioară, de activitățile lor profesionale (creșterea animalelor, cărăușia, meșteșugurile, negoțul) și de modul lor de viață (seminomad, sedentar). Pentru a înțelege aceste rețele și pentru a reconstitui circuitele pe care le acoperă, trebuie să apelăm la criteriile nu numai geografice, dar și istorice și ocupaționale, uneori extrem de complexe. Să precizăm, dacă este nevoie, că unele date istorice lipsesc cu desăvârșire, pe când altele sunt incerte, ceea ce nu simplifică lucrurile, deoarece distanța în spațiu și în timp între punctele de plecare și de sosire ale itinerarelor aromânești poate fi una considerabilă; ca să nu mai vorbim despre parcursurile sinuoase cărora aceste circuite le corespund, de așa-zisele plecări și de revenirile parțiale sau provizorii.

În mod tradițional, aceste rețele se numesc „ramuri”. Iată mai jos configurația acestora, în linii mari. Dacă lăsăm deoparte masivul Pindului, principala zonă populată de aromâni, care se întinde pe un teritoriu de 100 km lungime și 30 km lățime, situat la răspântia a trei regiuni istorice în care aceștia s-au răspândit, adică Tesalia, Epirul și Macedonia, distingem trei mai ramuri aromânești: gramoștenii, fărșeroții și moscopolenii. Primii își trag numele și obârșia de la muntele Grammos, situat la hotarul dintre Grecia și Albania, care prelungește, la nord, Pindul spre lacul Prespa și mărginește, la est, ținutul Kastoriei. Îi regăsim în zonele populate de aromânii pindeni în Macedonia occidentală, precum și împrăștiați în munții Serbiei și ai Bulgariei. Fărșeroții, de asemenea, originari din masivul Pindului, s-au stabilit mai la nord, în partea meridională a Albaniei actuale. Numele lor vine de la o localitate populată azi mai ales de albanezi musulmani, Frashër, pe vremuri centru în care se aduna această populație care a practicat, până în secolul al XX-lea, un mod de viață

seminomad (în timp ce aromânii din Pind, de exemplu, s-au statornicit progresiv începând din secolele al XIV-lea și al XV-lea) și care s-a răspândit pe o arie foarte întinsă⁵. În cele din urmă, moscopolenii provin de la denumirea orașului Muscopuli (în greacă Moschopolis, azi Voskopojë, în Albania), centru economic și cultural renumit înaintea distrugerii și abandonării sale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. După această dată, îi vom regăsi pe moscopoleni într-un număr mare în orașele albaneze și în cele macedonene, precum și pe itinerarele diasporei aromânești până în Europa Centrală. Aceștia constituie o ramură urbană, cultivată și negustorească prin excelență, a aromânilor, în timp ce fărșeroții, păstori practicând transhumanța din moși-strămoși sau catârgii, constituie elementul cel mai conservator (pe planul tradițiilor) și ostil amestecului cu celelalte populații. Atât prin particularitățile modului lor de viață, cât și din punct de vedere lingvistic, aceștia din urmă alcătuiesc un grup aparte. Ei își zic *rrāmāni*, iar limba lor este cea mai apropiată de latină. Cât privește gramoștenii, aceștia au jucat un rol considerabil în afirmarea aromânilor în regiune și în lupta pentru menținerea lor ca element specific, în timp ce printre moscopoleni se află numeroși binefăcători ai statului grec de la înființarea sa în 1830.

Chiar dacă unii le spun „pindeni”, locuitorii din Pind nu se prezintă pe ei înșiși ca pe o ramură aparte, ci, făcând abstracție de comunitățile de origine, doar ca aromâni. În cazul lor, ar trebui să vorbim mai curând despre „trunchi” decât despre „ramură”. Această metaforă a arborelui ne permite să creăm o imagine de ansamblu a diversității grupurilor aromânești. Situația devine și mai complexă dacă ținem cont și de alte zone, străvechi sau recente, populate de aromâni, precum munții Vermion și Olimp, de exemplu (în Grecia), câmpia Știp (în Republica Macedonia) și Myzeqe (situată de-a lungul coastei adriatice a Albaniei) sau Dobrogea românească, unde apar comunități aromânești de la sfârșitul anilor '20 ai secolului al XX-lea. În cele din urmă, criteriile utilizate pentru stabilirea unei atare tipologii pot varia sensibil. De exemplu, atunci când îi evocăm, pentru a-i opune, pe fărșeroți și pe moscopoleni, tindem să pierdem din vedere faptul că ambele ramuri își trag obârșia de pe același teritoriu și că prezintă particularități lingvistice similare. În cazul lor, criteriul social predomină în mod absolut. Aflat în trecere prin Korçë (în ar. Curceaua, Albania) în 1905, Constantin N. Burileanu

semnala că aromânii fărșeroți îi numesc pe moscopoleni „veri drepți cu evreii” din cauza reușitei în afaceri și relatează că, întrebând în legătură cu veșmintele sale, un tânăr moscopolean i-a răspuns că îmbrăcămintea sa era „evreiască”. În realitate, moscopolenii adoptaseră ținuta de oraș, semn al bogăției în acele vremuri, pe când fărșeroții, de cele mai multe ori păstori, continuau să-și poarte hainele tradiționale. La origine, veșmintele lor trebuiau să fie identice, adaugă acest autor, care insistă asupra raporturilor mai curând tensionate între cele patru sute de familii moscopolene din Korçë și fărșeroți⁶.

Din punct de vedere dialectal, lingviștii constată existența a două zone distincte și trasează o linie de demarcație între estul și vestul regiunii populate de valahi, în principal, între fărșeroți și ceilalți aromâni⁷. Una dintre trăsăturile care îi diferențiază este absența sunetului *a* protetic la fărșeroți: ei vorbesc *rrāmāneashti* (*r* este grași, pronunțat în maniera parizienilor), pe când ceilalți vorbesc *armāneashti*. De altfel, se observă o influență ceva mai redusă a limbii grecești asupra vocabularului curent al fărșeroților. Grecii îi numesc „arvanitovlahi”, pentru că provin mai ales din Albania, termenul de „cuțovlah” fiind rezervat celorlalți aromâni.

În realitate însă, harta varietăților dialectale ale aromânei vorbite în Balcani este deosebit de pestriță, din cauza mobilității purtătorilor săi⁸. Toate ramurile aromânești sunt reprezentate în Grecia. Cel mai important grup se află în principala zonă cu populație compactă și unitară aromânească, masivul Pindului, unde sunt situate târgurile și satele la care vom mai reveni pe parcurs, precum Metsovo (Aminciu), Samarina, Avdela, Klisura (Vlahoclisura), Syrako (Săracu), Kalarites (Călarli), Vovusa (Băiasă)... Aromânii de pe muntele Olimp (Livadi, Kalyvia/Călivii...) ar proveni, după unii, din ramura celor din Pind, dar limba lor vorbită prezintă, la rândul ei, anumite particularități. Gramoștenii și fărșeroții sunt bine reprezentați în Grecia: primii se găsesc mai ales în Macedonia occidentală, care constituie, ca și Tesalia, o zonă de contact între diferite ramuri, ceilalți – cu precădere în Epir, dar și puțin mai la sud, în Acarnania și Etolia. Populația din Nymfeo (Niveasta) și din Klisura (Vlahoclisura) aparține ramurii moscopolene, prezentă mai ales în mediul urban (Florina, Kastoria, Grebena).

Fărșeroții sunt majoritari în partea de sud a Albaniei, unde moscopolenii nu sunt la fel de numeroși ca pe vremuri. Mulți fărșeroți

s-au stabilit definitiv pe câmpia Myzeqe, ce fusese la început o zonă în care obișnuia să ierneze această populație timp îndelungat seminomadă, și, pentru același motiv, în Tesalia, Acarnania și Etolia.

Pe teritoriul Republicii Macedonia, gramoștenii sunt majoritari: îi regăsim, în grupuri compacte, în preajma orașelor Veles, Kočani și Štip, dar și în localități precum Maloviște (în ar. Muluvishti), Gopeš sau Nižepole, situate la vest de Bitolia, la poalele muntelui Pelister (2 600 m). O parte a populației din Nižepole este fărșerotă, în timp ce populația din orașul Kruševo (în ar. Crushuva) fusese alcătuită, la origine, din moscopoleni și gramoșteni.

Aromânii care locuiesc în sud-vestul Bulgariei, în munții Rodopi, Rila și Pirin, sunt în exclusivitate gramoșteni.

În fine, gramoștenii reprezintă grupul majoritar printre aromânii care au părăsit Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria pentru a se stabili în Dobrogea românească.

Pe plan identitar, grija de a-și manifesta apartenența la aceste ramuri sau rețele prevalează asupra aceleia de a-și revendica o entitate aromânească până la urmă abstractă. Aceste populații se definesc anevoie drept aromânești în afara unei referințe la repere precise, care pot fi strămoșii îndepărtați sau un ansamblu comunitar specific, chiar dacă dispersat geografic.

Aș putea ilustra acest fenomen prin două exemple din propria mea experiență. De fiecare dată când o întrebam pe mătușa mea privitor la cuvinte și expresii aromânești desemnând cutare sau cutare lucru ori situație, ea își începea răspunsul cu un avertisment: „Noi, muluvish-teanii, zicem...” sau „La Muluvishti se spune...”. Am observat îndată și i-am și atras atenția că majoritatea cuvintelor și expresiilor despre care vorbea nu aveau nimic specific pentru această comunitate situată în prezent în Republica Macedonia. Mătușa încuviința bucuroasă, fără a șovăi, dar asta nu o împiedica să revină mereu la Muluvishti⁹. Cu toate acestea, fiind născută la Sofia și stabilită în București după ce trăise cu familia la Niș, Belgrad, apoi Lausanne, mătușa mea nu a pus niciodată piciorul la Maloviște¹⁰. Nu au fost pe acolo nici fratele său, adică tatăl meu, și nici verii și verișoarele lor, care au locuit la Belgrad, București, Sofia sau în alte părți. Bunicul și bunica mea s-au născut în mod cert la Muluvishti, dar atunci când s-au căsătorit, se aflau deja de ani buni la Sofia și, respectiv, Belgrad. Totuși, când era vorba

despre „diferența” lor în raport cu societatea din care făceau parte, diferență pe care nu o afișau cu ostentație, dar nici nu încercau să o ascundă, referința la Muluvishi revenea cu insistență, fiind însoțită și de trimiterea la denumirea ramurii, și anume la gramoșteni; aceasta nu-i împiedica să conchidă, în același timp, și la fel de firesc, că erau aromâni deoarece vorbeau aromâna¹¹. Pentru ei, ca și pentru mulți alții, a fi aromân era mai curând un punct de sosire decât unul de plecare, un numitor comun, o constatare la care ajungeau dintr-o vorbă-n alta. Acest lucru este adevărat și pentru numeroși militanți ai cauzei aromâne pe care am avut prilejul să-i întâlnesc în acești ultimi zece ani de când fac parte din diasporă. De mai multe ori i-am surprins întrebându-se, în cerc restrâns, în legătură cu vreun nou-venit, dacă era dintre „ai noștri”. În această împrejurare, „ai noștri” nu însemna aromâni în general, ci se referea doar la cei care aparțineau unui ansamblu sau subansamblu.

Trebuie oare să mai vorbim, în toate aceste cazuri, despre aromâni? A proceda astfel implică și o opțiune preliminară, în mod necesar discutabilă și, într-un fel, inevitabilă în perspectiva pe care am adoptat-o. Poziția noastră este următoarea: absența unui cadru național a contribuit, fără îndoială, la conservarea unor diferențe care altcum s-ar fi estompat și a favorizat apariția unor noi diferențe, dar fără a repune în chestiune existența unui ansamblu comun, cu siguranță mai variat, mai complex și mai contradictoriu decât alte ansambluri naționale din Balcanii de azi.

Trebuie, în schimb, să evităm orice amalgamare cu populațiile romănice, adică vorbind o limbă romanică, ce se află în alte zone geografice și culturale ale regiunii: românii din România, dar și grupurile românofone, zise și „valahe”, care locuiesc în nordul peninsulei, în Bulgaria, în Serbia și în Croația, și anume minoritatea românească din Banat și vlahii din Timoc, sau istroromânii din nord-vestul Croației (*cf. Caseta Români/valahi*). Vom semnala, printre numeroasele diferențe, în primul rând pe acelea care apar pe planul intercomprehensiunii. Înțelegerea pune probleme deseori insurmontabile în comunicarea obișnuită dintre vorbitorii de aromână, pe de o parte, și cei de română, pe de altă parte. În schimb, problemele care pot să se ivească în comunicarea între un *armân* și un *rrâmân*, pe de o parte, și între un român din România și un român/valah din Serbia sau Bulgaria, pe de altă parte, sunt relativ minore.

Români/valahi din Bulgaria, Serbia și Croația

În afară de românii din Banatul sârbesc, adică din Vojvodina (circa 42 000, potrivit datelor recensământului din 1991), există importante comunități românofone în estul Serbiei, în triunghiul situat între văile râurilor Timoc, Morava și Dunăre. Spre deosebire de primii, acești români nu sunt recunoscuți drept minoritate națională. Prin urmare, nu beneficiază de drepturi specifice: școli, edituri, mass-media în română.

Pentru autorități, așa-numiții *vlas*i sunt sârbi românizați.

Conform datelor recensământului din 1991, aproape 8 000 dintre aceștia s-au declarat români, 17 000 – valahi (*vlas*i) și 100 000 – sârbi având ca limbă maternă româna. Această populație ar fi mult mai numeroasă, după spusele celor care conduc asociațiile valahilor din regiune, ce s-au format în ajunul războiului din Iugoslavia în parte ca răspuns la creșterea naționalismului sârbesc¹.

În Bulgaria, în regiunea situată la est de Timoc, râu ce separă această țară de Serbia, se află, de asemenea, o populație românofonă, concentrată în special la Vidin și în satele învecinate. Potrivit ultimelor date statistice oficiale, în Bulgaria sunt circa o mie de români și vreo zece mii de valahi, majoritatea locuind în nord-vestul țării. Ca și în Serbia, aceste cifre, odată revăzute, ar trebui, fără îndoială, să crească, tot așa cum ar trebui să descrească cifrele avansate de asociațiile românești înființate după căderea comunismului. „Nimeni nu a putut stabili în mod categoric dacă valahii sunt români sau nu”, scria recent o jurnalistă bulgară, Biliiana Ivanova, într-un articol în care prim-ministrul român, aflat în vizită la Sofia, era acuzat că „a inventat o minoritate românească în Bulgaria”². Din punct de vedere românesc, românitatea valahilor sud-dunăreni nu trezește nicio îndoială. Realitatea este însă mai complexă, după cum o arată Dejan Dimitrijevič-Rufu în teza sa asupra unei populații pe care unii o numesc valahi din Homolje, iar alții – români din Timoc. În cazul acestora din urmă, se poate vorbi de o identificare dublă: românească și sârbească, scrie autorul. Când vorbesc româna, care este limba lor maternă, ei spun că vorbesc românește și se declară români, iar atunci când se exprimă în sârbă, ei spun că vorbesc valaha (*vlas*ki) și că sunt valahi (*vlas*i)³.

Românii/valahii din această regiune împărțită între Bulgaria și Serbia provin, în bună parte, dintr-o emigrație recentă (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea) și sunt originari din România. În schimb, cei pe care încă îi mai putem întâlni în câteva sate din Istria, în Croația⁴, provin din migrații anterioare ale populațiilor. *Čiribiri* sau *čiči* [it. *cici*], pentru vecinii lor croați, sloveni și italieni, sunt cunoscuți, în literatura de specialitate, sub numele de „istoromâni”. Satele lor sunt situate într-o regiune

numită Čičarija, care cuprinde nordul Peninsulei Istriene și sud-estul Sloveniei. Numărul istoromânilor s-a redus de la mai multe mii la sfârșitul secolului al XIX-lea la câteva sute în momentul de față⁵. Limba lor a constituit obiectul a numeroase studii lingvistice, mai ales în România, iar în prezent se observă o recrudescență a interesului pentru istoromâni în regiune. În ultima vreme, s-au înregistrat mai multe inițiative privitoare la populația istoromână, în special la Trieste. În anii 1920, pe când Istria se afla sub administrare italiană, la școala primară din Šušnjeveca (it. *Susnjevizza*) lecțiile s-au predat, o anumită perioadă de timp, în limba română.

-
- 1 Cf. Floria Mihalcea, „Les Roumains de l'est de la Serbie luttent pour la conservation de l'identité nationale”, în *Timișoara International*, nr. 81, Timișoara, 1998, p. 7.
  - 2 *Novinar*, 31 octombrie 2002.
  - 3 O parte a tezei sale a apărut sub titlul „Identités contextuelles: le cas d'une communauté roumaine de Serbie”, în *Les oubliés de Balkans: actes du colloque du 24 au 26 octobre 1997*, coord. Denise Eeckaute-Bardery, *Cahiers balkaniques*, nr. 25, Paris, 1998, p. 165-174.
  - 4 Costirceani, Sucodru, Jeian, Šušnjeveca, Noselo și Brdo.
  - 5 Aproximativ 500, după Marian Tuti (*Le destin des derniers Istroroumains*, Martor, București, 2000), care s-a întâlnit recent cu aceștia și le-a înregistrat cântecele. „Numărul lor scade, în ciuda creșterii demografice, din cauza migrației către orașe și în Statele Unite”, scrie autorul, semnalând, în treacăt, surpriza pe care a avut-o atunci când soțul (sârb) al primei sale persoane de contact i-a vorbit, de asemenea, în română.

Cei pe care îi numim meglenoromâni, valahii din Meglen, teritoriu situat la granița dintre Grecia și Republica Macedonia, ocupă un loc intermediar. Aceștia trăiesc în proximitatea așezărilor aromânești, dar limba lor este mai apropiată, prin unele trăsături, de română, iar deosebirile nu se opresc aici. Tradițional, sunt o populație sedentară: agricultori, apicultori, cărbunari, sericicultori, în timp ce aromânii sunt păstori, meșteșugari, negustori. Satele lor sunt situate la șes¹². Descriși ca grup aparte la sfârșitul secolului al XIX-lea, au fost botezați meglenoromâni din preocuparea de a le sublinia poziția lor originală în romanitatea balcanică. Ei înșiși, pentru a se desemna, au recurs la un cuvânt întrebuițat de vecinii lor, adică *valahi*, dar precizând și regiunea (Meglen). Chestionați acum câțiva ani, în Grecia,

de Dominique Belkis, care le-a consacrat un studiu, aceștia își spuneau „și valahi, și greci”, precizând că erau greci, chiar dacă erau valahi¹³. Astfel, subliniau diferența care îi desparte de cei care au emigrat în Dobrogea românească la sfârșitul anilor 1920 sau de cei care au fost constrânși, din cauza confesiunii lor religioase, să se refugieze în Turcia în urma schimbului de populații din 1923. Aceștia din urmă proveneau din Notia, unde a avut loc singura convertire de anvergură printre populațiile romanice ale Balcanilor în epoca otomană. Cu toate că au devenit „turci”, începând din acel moment, aidoma altor creștini convertiți la islam, ei și-au păstrat limba. Unii dintre valahii din Meglen care s-au stabilit în România au adoptat, în cele din urmă, numele savant care îi desemnează – cel de meglenoromâni.

În ciuda trăsăturilor care îi deosebesc atât de evident în ceea ce privește limba și modul de viață, majoritatea valahilor din Meglen și a aromânilor favorabili României au avut un destin politic comun în perioada de efervescentă naționalistă în Balcani. De menționat că, și într-un caz, și în celălalt, stabilirea în România nu a condus și la asimilarea automată a acestor populații.

În jur de 20 000 la începutul secolului al XX-lea, numărul lor a crescut, în Grecia și în Republica Macedonia, după mutarea unor grupuri de meglenoromâni în Turcia și plecarea altor grupuri în România. În anul 2000, peste 40%, potrivit unui autor, 80%, potrivit altui autor, din cei 2 427 de locuitori ai comunei Cerna din România erau meglenoromâni¹⁴.

Facem trimitere la această cifră doar pentru a arăta cât de îndoielnice sunt datele statistice disponibile în Balcani când vine vorba de populații lipsite de un statut național precis, precum valahii/românii și aromânii. Din cauza mobilității lor istorice și a dispersării geografice, ultimii generează probleme deseori insolubile, după cum vom vedea pe parcursul acestei cărți. Să zicem, pentru a sugera un ordin de mărime, că estimările variază între mai multe zeci și mai multe sute de mii de aromâni în Balcani.

Aromânii, o etnie nu la fel ca celelalte?

Neconcordanța dintre numeroasele apelative care îi desemnează, într-o societate dată, pe aromâni (exonimele „cuțovlah”, „țințar” etc.), dar și propria lor manieră de a se numi, în ultimă instanță (autonimul sau etnonimul de „aromân” corespunzând celor două variante în vigoare, *armân* și *rrāmān*), ridică o serie de probleme pe care nu le

putem eluda. Prima este de ordin practic și ține, într-un fel, de economia comunicațională.

În realitate, și numai dacă nu se lansează în explicații preliminare fastidioase, aromânii înșiși sunt deseori tentați să utilizeze, pentru a se face înțeleși, mai curând termenii „valah”, în Grecia, „țintsar” în Serbia sau „macedonean” în România, decât termenul „aromân”. Din rațiuni similare, unii autori și cercetători au ales să nu menționeze cuvântul „aromân” în titlurile contribuțiilor și în lucrările publicate în limbile balcanice sau în cele de circulație internațională.

Pe plan internațional, mai ales în mediile științifice, s-a conturat, în ultima vreme, un anumit consens în jurul autonomului „aromân”, întrebuițat pentru prima dată de Gustav Weigand și adoptat, din acel moment, de lingviști și de etnografi din toată lumea în lucrările lor. Chiar în țările balcanice, unde utilizarea exonimelor, deseori depreciative și uneori stigmatizante, este curentă, se observă o tendință în acest sens. Cu toate acestea, de abia li s-a acordat aromânilor o anumită considerație, de neconceput acum câteva decenii, că au și apărut noi piedici în calea „recunoașterii” pe care credeau că au obținut-o. În ultima vreme, asistăm din nou la o proliferare a etnonimelor ce se datorează, de această dată, mai ales grijii celor care le utilizează de a fi cât mai aproape de realitatea descrisă. Confuzia care poate să rezulte de aici o amintește pe cea care domnise pe vremuri printre aromâni, din cauza diversității derutante a cuvintelor ce îi desemnau și a informațiilor contradictorii pe care le vehiculau ei înșiși în această privință.

Se observă, de exemplu, fluctuații din ce în ce mai pronunțate în forma aleasă pentru a exprima autonomul „aromân”. În acord cu tendința generală, unii autori preferă forma transliterată ceia deja utilizate sau care ar putea fi creată în limba în care scriu aceștia. Aceasta conduce la o multiplicare a formelor utilizate, formele luate drept model și criteriile de transliterare variind de la un autor la altul. Între *aroumounne*, formă deja folosită în franceză și destul de apropiată de cuvântul aromânesc, și *armen*, forma menționată de Jean-François Gossiaux, distanța e considerabilă¹⁵. Mai mult, pentru a fi consecvenți, ar trebui să stabilim cele două forme, la singular și la plural, ale numelui, și o altă formă pentru a desemna limba, ceea ce va îngreuna și mai mult efortul savanților. În sfârșit, de ce nu am aplica aceeași regulă vorbind despre greci, albanezi sau bulgari?